

Голові
разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.707.044 у Національному
університеті цивільного захисту України
доктору психологічних наук, професору
Олександрю ТІМЧЕНКУ

РЕЦЕНЗІЯ

**члена разової спеціалізованої вченої ради ДФ 64.707.044
у Національному університеті цивільного захисту України
на дисертаційну роботу**

**КАЗАКОВОЇ Єлизавети Сергіївни
«ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ
ПІД ВПЛИВОМ ПРОЛОНГОВАНОЇ ВІТАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ COVID-19»
наукового ступеня доктора філософії (PhD)
у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія**

Актуальність дисертаційної роботи. Минуло три роки, коли з'явилися перші випадки й перші згадки про ковід. Від початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 в Україні зафіксовано понад 5 млн 557 тисяч випадків, а 112 414 українців померли.

На початку травня 2023 року Всесвітня організація охорони здоров'я ухвалила доволі важке рішення про припинення надзвичайної ситуації, яка була оголошена в січні 2020 року в зв'язку з спалахом COVID-19. Але коронавірусна хвороба нікуди не зникла. По суті, не відома нікому раніше інфекційна хвороба перейшла з категорії надзвичайної ситуації в розділ постійної проблеми.

Від початку пандемії COVID-19 лікарі по всьому світу зосереджувались на тому, щоб врятувати легені хворих, оскільки коронавірус в першу чергу

спричиняє гостру респіраторну хворобу. Але ще у перші місяці з'явилися свідчення про вплив хвороби на психічне і психологічне здоров'я пацієнтів, які відчували психічне виснаження, зниження певних когнітивних функцій, порушення мовних функцій, сну тощо.

Вимушені умови життя під час пандемії спричиняють негативні психологічні наслідки, як для соціуму, так і для окремих людей – самоізоляція та постійне напруження через карантинні обмеження погано впливають на психіку. Однак вчені вказують на те, що і сам вірус може стати причиною психологічних та неврологічних порушень, які викликані ураженням нервової системи.

Вивчення проблеми вітальної загрози, переживання страху смерті у науковій українській літературі розглядається переважно з позиції особистісних змін, розглядаються детермінанти переживань людиною психотравмуючої ситуації, вивчаються особливості її ставлення до таких екзистенціальних категорій як «життя» та «смерть» тощо. Але, незважаючи на велику кількість досліджень з цього напрямку, питання особливостей впливу на людину переживання вітальної загрози в умовах надзвичайної ситуації не є вичерпаним.

Саме тому питання детермінації певних трансформаційних змін у межах ціннісного компонента у структурі особистості, яка потрапила під вплив пролонгованої надзвичайної ситуації з виразним вітальним компонентом, що вирішується в дисертаційному дослідженні Єлизавети Казакової, вельми актуальне.

Завданнями дослідження, вирішеними в ході досягнення мети дисертаційної роботи здобувачки Єлизавети Казакової, є такі:

1. Шляхом теоретико-методологічного аналізу існуючих наукових джерел розкрити сутність ціннісно-сислової сфери особистості та вивчити детермінанти, що обумовлюють її зміни;

2. Обґрунтувати комплекс методів та методик виявлення трансформацій в межах ціннісно-сміслової сфери особистості, яка потерпає від пролонгованої вітальної загрози;

3. Шляхом проведення лонгітюдного дослідження вивчити особливості динаміки трансформацій ціннісно-сміслової сфери, які сталися у різних категорій населення під час пандемії COVID-19;

4. Розробити ціннісні профілі постраждалих від пандемії COVID-19 в аспекті їх здатності до супротиву вітальній загрозі.

Об'єктом дисертаційного дослідження здобувачки Єлизавети Казакової є ціннісно-сміслова сфера особистості.

Предметом дисертаційного дослідження здобувачки Єлизавети Казакової є трансформаційні зміни в ціннісно-смісловій сфері особистості.

Актуальність теми дисертаційного дослідження ґрунтується на виконанні Постанови КМУ від 11 березня 2020 р. № 211 Київ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» та Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 20.04.2021 № 771 «Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам».

Також дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України у межах науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (№ ДР 0120U000003).

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень і висновків, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Дисертаційне дослідження є самостійною, логічною за структурою завершеною науковою роботою. Наукові положення і висновки дисертаційного дослідження належним чином обґрунтовані та є достатніми за сумою отриманих у дисертації нових наукових положень, які підтверджують успішне виконання наукової і освітньої

складових освітньо-наукової програми «Екстремальна та кризова психологія» за спеціальністю 053 «Психологія» та повну відповідність науковому ступеню «доктор філософії».

У процесі роботи використовувались адекватні меті дисертації загальнонаукові і спеціальні методи дослідження теоретичного і емпіричного характеру, а також математично-статистичні методи. Здобувачка розробила авторську анкету для дослідження особливостей реагування на ситуацію навколо вірусу COVID-19 та специфіки сприйняття обмежень внаслідок цього.

Проведений теоретичний аналіз достатньої кількості сучасних наукових джерел та досліджень (157 наукових джерел), дав змогу здобувачці з'ясувати умови та чинники трансформаційних змін у ціннісно-смісловій сфері особистості в умовах вітальної загрози.

Критичний аналіз рукопису дисертаційного дослідження здобувачки Єлизавети Казакової не виявив сумнівних, неоднозначних чи необґрунтованих висновків і тверджень, ознак академічного, чи інших видів плагіату, ознак фальсифікації чи фабрикації даних.

Таким чином, ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень і висновків, отриманих здобувачкою Єлизаветою Казаковою, не викликає сумнівів.

Наукова новізна отриманих результатів. У дисертаційному дослідженні здобувачки Єлизавети Казакової надане наукове обґрунтування особливостям змін у ціннісно-смісловій сфері особистості в умовах уявної та реальної вітальної загрози у різних категорій населення.

За результатами критичного аналізу отриманих здобувачкою результатів дисертаційного дослідження, визначено такі пункти наукової новізни:

вперше вивчено динаміку ціннісно-смісловій сфері особистості з різним ставленням до пандемії COVID-19; проаналізовано сутність трансформаційних змін у ціннісній та сенсо-життєвій сфері особистості до та після захворювання на

COVID-19; розроблено психологічні профілі осіб із різним типом переживання пандемії COVID-19;

- *уточнено та доповнено* перелік соціально-демографічних детермінант, що обумовлюють трансформаційні зміни у межах ціннісно-сислової сфери особистості;

- *дістали подальшого* розвитку уявлення про сутність та ознаки трансформаційних процесів у ціннісно-сисловій сфері особистості, яка переживає пролонговану загрозу власному життю та здоров'ю.

Практичне значення отриманих результатів. На основі комплексної оцінки одержаних даних у системі психологічного супроводу різних категорій населення, яке постраждало від пролонгованої надзвичайної ситуації з виразним вітальним компонентом, викликаним пандемією, здобувачкою розроблені психологічні профілі осіб із різним типом реагування на пандемію COVID-19, які можуть бути враховані при розробці рекомендацій щодо подолання особистістю важких психологічних наслідків пандемії.

Результати дослідження впроваджені в межах психологічного консультування працівників Синельниківської міської ради (акт впровадження від 12.04.2023), та медичних працівників КНП «Міська клінічна лікарня №8» Харківської міської ради, яка спеціалізується на лікуванні гострих та хронічних кардіологічних захворювань (акт впровадження від 17.02.2023), а також працівниками КНП «Міська поліклініка №11» Харківської міської ради (акт впровадження 07.03.2023).

Повнота викладення результатів дисертаційного дослідження в наукових фахових виданнях. Викладений у представлених публікаціях матеріал повною мірою відображає основні результати, отримані особисто Єлизаветою Казаковою, та обґрунтовує всі наукові положення і висновки роботи, оскільки здобувачкою опубліковано 12 наукових праць, в тому числі в 5 наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз.

Усі публікації здобувачки викладено у відкритий доступ у цифровий репозиторій Національного університету цивільного захисту України.

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалась шляхом доповідей на 7 науково-практичних конференціях.

Таким чином, матеріали дисертаційного дослідження здобувачки Єлизавети Казакової за науковим рівнем і повнотою викладення у друкованих фахових виданнях повністю відповідають чинним вимогам МОН України та пройшли апробацію на конференціях міжнародного рівня в необхідному обсязі (Порядок присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197 у чинній редакції від 23.05.2023 р.).

Оцінка змісту дисертаційної роботи та її оформлення. Дисертаційне дослідження здобувачки Єлизавети Казакової є завершеною науковою роботою, рукопис якої викладено на 281 сторінці друкованого тексту (12,7 авторського аркуша, майже 418 тисяч друкованих знаків), з яких 220 сторінок основного тексту (10 авторських аркушів). Рукопис дисертації складається з титульного аркуша, анотації на 17 сторінках державною та англійською мовами, змісту на 3 сторінках, переліку умовних позначень, вступу на 9 сторінках, 4 розділів, висновків на 5 сторінках, списку з 157 використаних джерел літератури на 19 сторінках, 7 додатків на 35 сторінках, містить 24 рисунки та 62 таблиці.

Оформлення рукопису дисертації здобувачки Єлизавети Казакової за мовою та стилем викладення, а також за своєю структурою повністю відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 р.

Відповідність теми дисертації паспорту спеціальності. Тема та сутність здійснених здобувачкою досліджень повністю відповідають Стандарту вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, який

затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України № 646 від 20.07.2022 р.

У вступі дисертації здобувачки Єлизавети Казакової, що викладений на 9 сторінках, наведено обґрунтування актуальності дисертаційного дослідження, вказано її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Наведено формулювання мети, завдання і гіпотези дослідження, викладено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів. Сформульовано об'єкт і предмет дослідження, перелічено методи наукового дослідження, викладено інформацію про особистий внесок здобувачки, про апробацію та публікації отриманих нових наукових результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі дисертації здобувачки Єлизавети Казакової «СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ», який займає 45 сторінок, містить 2 рисунки і 8 таблиць, викладено результати теоретичного аналізу наукових джерел з питань дослідження сутності ціннісно-сміслових орієнтацій особистості у філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних науках, які дозволили констатувати, що ціннісно-сміслові орієнтації становлять складне утворення, що синтезує ціннісні орієнтації та особистісні смисли. Ціннісні орієнтації аналізуються у зв'язку з життєдіяльністю особистості, її статусом у соціальній структурі суспільства, у зв'язку з формуванням ціннісного ставлення і професійної спрямованості, духовних цінностей, сімейно-шлюбних відносин тощо. Здобувачка бере за основу визначення ціннісно-сміислової сфери особистості, яка пов'язує внутрішній світ особистості з навколишньою дійсністю, що утворює складну багатшарову ієрархію і є одним із найважливіших компонентів структури особистості, що межує між сферою мотиваційних потреб та системою особистісних смислів. З'ясовано, що під час пандемії COVID-19 найбільш помітні зміни спостерігаються у ціннісно-смісловій сфері особистості, які відбуваються раптово та справляють потужний

вплив на особистість у цілому. Обумовлюють такі трансформації різні категорії: соціальні явища, професійні, вікові, але найяскравіше проявляються ціннісні трансформації, зокрема, із прямим зіткненням зі смертю – як вид вітальної загрози.

У другому розділі «ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19», який займає 27 сторінок, містить 5 таблиць, наведено характеристику вибірки, до якої увійшли 142 особи, яких було поділено на 2 групи за ознакою ставлення до ситуації навколо пандемії COVID-19 та карантину. Здобувачка застосувала метод лонгітюдного вивчення впливу пандемії COVID-19 на різні категорії населення протягом трьох хвиль карантинних заходів на території України. При проведенні дослідження здобувачка використала 8 валідних й надійних психодіагностичних методик для визначення динаміки змін складових, особливостей, чинників ціннісно-смыслової сфери особистості під час пандемії COVID-19, і також статистичні методи обробки даних.

Зазначимо, що комплексний та індивідуальний підхід, системність у розумінні індивідуальності людини, систематичне викладення експериментальних та статистичних методів дослідження та пов'язаних із ним безпосередніх проблем дозволили здобувачці досить ефективно підійти до більш глибокого вивчення основних проблем, які виникають у населення під час карантину та самоізоляції.

У третьому розділі «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У МЕЖАХ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОЛОНГОВАНОЇ ВІТАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ», який займає 72 сторінки, містить 12 рисунків і 36 таблиць, досліджено трансформацію ціннісно-смыслової сфери у різних категорій населення, серед яких увага приділялась особам із різним типом реагування на пандемію коронавірусної

хвороби, а також – різної статі та віку. Доведено, що у респондентів, які мають важкі переживання щодо COVID-19 та карантину, спостерігаються суттєві зрушення в ціннісній сфері, які більшою мірою відображають потреби у захисті, міцних взаємозв'язках із близькими людьми, перетворенні середовища на безпечне. В осіб без важких переживань загрози вірусу трансформація їх ціннісної сфери має більш соціальний вектор, спрямованість на покращення ситуації, творче перетворення оточуючого середовища. Показано, що чоловіки мають більш стійкі цінності та сенс життя, хоча у них і проявляються деякі незначні коливання. В той же час жінкам зміни даються важко. Аналіз трансформацій, які відбулися в ціннісно-смісловій сфері осіб різного віку, показав, що найбільші зміни спостерігаються в осіб молодого віку, найменші – в осіб похилого віку.

У четвертому розділі «ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННІСНИХ ПРОФІЛЕЙ ОСІБ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ХВОРОБИ COVID-19», який займає 34 сторінки, містить 13 таблиць і 10 рисунків, запропоновано психологічний профіль осіб із різним типом реагування на пандемію COVID-19, сформульовано рекомендації щодо подолання важких психологічних наслідків пандемії. Доведено, що найбільших трансформацій у досліджуваних з важкими переживаннями загрози COVID-19 після перенесеної хвороби зазнали такі складові ціннісно-сміислової сфери, як: цілі життя, локус контролю – Я, традиції, самостійність, гедонізм та влада, а у досліджуваних без важких переживань щодо вірусу домінуючими цінностями стали ті, що пов'язані із підтримкою безпечності середовища, знизилася потреба в досягненнях, відповідальності, успіху, чуттєвих задоволеннях. Якісний і кількісний аналіз отриманих результатів респондентів всіх категорій дозволив здобувачці констатувати, що перетворення здебільшого стосуються зростання прагнення до безпечного життя, усвідомленості, необхідності створення суспільного небезпечного простору життя, який потребує зниження частки суто егоцентричних потреб та докладання зусиль для

вироблення певних спільних норм та правил, дотримання яких унебезпечить людей в майбутньому від поширення нових згубних інфекцій, вірусів тощо.

Всі розділи закінчуються висновками, в яких повністю відображено їх зміст.

Висновки за дисертаційною роботою здобувачки Єлизавети Казакової займають 5 сторінок і складаються з 4 пунктів. Висновки повністю відповідають завданням дослідження. В них на високому науковому рівні, логічно, послідовно і повно відображено усі отримані нові результати дослідження, що відповідають рівню дисертації на здобуття наукового ступеня «доктор філософії» за спеціальністю 053 «Психологія».

Список використаних джерел містить 157 найменувань джерел інформації, на які наявні посилання у тексті роботи. Цитовані джерела відповідають вимогам сучасності і актуальності виконаних досліджень за темою дисертації. Джерел, старших за 5 років, виявлено помірну кількість, їх використання є обгрунтованим, а джерела, що належать до країн-агресорів й видані після 2014 року, відсутні. У списку джерел наявні посилання на всі основні власні публікації.

Додатки дисертаційної роботи займають 35 сторінок і містять вікові особливості розвитку та динамічності ціннісно-сміслової сфери особистості, перелік та характеристики епідемій та пандемій, які пережило людство; розкриваються особливості таких понять, як «карантин», «пандемія», «ізоляція»; представлена авторська анкета для дослідження особливостей реагування на ситуацію навколо вірусу COVID-19 та специфіки сприйняття обмежень внаслідок цього; результати дисперсійного аналізу отриманих здобувачкою даних, які підтверджують висновки дисертаційного дослідження.

Зауваження та дискусійні питання до дисертаційної роботи.

За змістом і викладеним у рукописі здобувачки Єлизавети Казакової матеріалом дисертаційного дослідження можна зробити такі зауваження.

1. Під час опису дисертанткою результатів додаткового опитування респондентів на предмет вивчення специфіки переживань карантинних обмежень відсутня конкретність у часовому вимірі, тобто не зрозуміло це вивчення проводилось на самому початку пандемії, або ж під час загострення карантинних обмежень (97-99 сторінки).

2. У четвертому розділі представлені методики та техніки надання психологічної підтримки особам, які важко переживають коронавірусну хворобу COVID-19, але не зазначено, що раніше вже були розроблені схожого типу методичні рекомендації у 2020-2021 роках, можна було б їх доповнити.

3. Зовсім не розкрито питання резильєнтності особистості, що дало б змогу розуміння, як особистість справляється з такою травматичною подією.

4. Емпірична частина дослідження доволі обширна та змістовна, проте було б доцільно зазначити у завданнях, що сенсожитеві орієнтації також були вивчені у лонгітюдному дослідженні.

Наведені зауваження мають дискусійний характер і жодним чином не впливають на рівень обґрунтованості отриманих наукових положень і висновків дисертації, не знижують рівень наукової новизни і практичного значення отриманих результатів.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Казакової Єлизавети Сергіївни «Трансформація ціннісно-сислової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID-19» є завершеною кваліфікаційною науковою роботою, основні отримані результати якої не порушують принципів академічної доброчесності. Тема та матеріали роботи повною мірою відповідають Стандарту вищої освіти для третього (освітньо-наукового) рівня за спеціальністю 053 «Психологія».

За результатами критичного, неупередженого аналізу дисертаційної роботи Казакової Єлизавети Сергіївни виявлено, що дисертаційне дослідження виконано з дотриманням усіх вимог до дисертацій на здобуття наукового ступеня «доктор

філософії» відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 261 від 23.03.2016 р. «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) у чинній редакції від 23.05.2023 р., Постанови Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р. «Про порядок присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» у чинній редакції від 23.05.2023 р. та у зв'язку з повним виконанням освітньої та наукової складової освітньо-наукової програми вищої освіти «Екстремальна та кризова психологія» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», яка провадиться в Національному університеті цивільного захисту України ДСНС України та акредитована НАЗЯВО (Сертифікат про акредитацію освітньо-наукової програми № 1091 від 29.01.2021 р.) і яку присвячено розв'язанню актуальної науково-практичної проблеми трансформацій ціннісно-сміслової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID-19, з'ясуванню основних факторів та умов, які детермінують такі зміни та побудові ціннісних профілів тих, хто постраждав від коронавірусу.

На основі викладеного вище констатуємо, що здобувачка Казакова Єлизавета Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 053 «Психологія».

Офіційний рецензент,

провідний науковий співробітник
навчально-наукової лабораторії
екстремальної та кризової психології
Національного університету
цивільного захисту України,

доктор біологічних наук, професор

Підпис *Ліна Перелігіна*

ЗАСНІДАЧУ

УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР КАНДИДАТ

НАУК, СІАРШИИ НАУКОВИЙ

Л. Перелігіна

Ліна Перелігіна
Ліна ПЕРЕЛИГІНА